

ไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่สำคัญอย่างยิ่งเรื่องหนึ่งของไทย แต่งเป็นร้อยแก้ว ในบานแผนกหรือค่านำและตอนท้ายของหนังสือมีข้อความชี้แจงว่า พญาสิทธิโอรสของพญาเลอไท ซึ่งครอง เมืองศรีสัชนาลัยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในประกาศ เดือน ๔ เพ็ง วันพฤหัสบดี ศักราชได้ ๒๓ ปี หลังจากเสวย ราชสมบัติ ณ เมืองศรีสัชนาลัยได้ ๖ ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรง พิจารณาจากถ้อยคำภาษาที่ใช้และทรงวินิจฉัยว่า ฉบับเดิมน่าจะแต่งในสมัยสุโขทัยจริง นอกจากนี้ยังทรงชี้แจง ว่าหนังสือนี้มีชื่อว่า “เตภูมิกถา” ที่มีชื่อต่อมาเป็น ไตรภูมิพระร่วงนั้น สืบเนื่องมาจากพระมหากษัตริย์สมัย สุโขทัยทุกพระองค์ปรากฏพระนามโดยทั่วไปว่า “สมเด็จพระร่วงเจ้า” ดังที่ทรงอธิบายความเป็นมาของการตั้ง ชื่อหนังสือไว้ที่บานแผนก ดังนี้

“...บรรดาพระเจ้ากรุงสุโขทัย ดูเหมือนจะปรากฏพระนามในนานาประเทศ แลข้าชั้นทสี่มา เรียกว่า สมเด็จพระร่วงเจ้าต่อๆ กันมาทุกพระองค์ ไม่เรียกแต่เฉพาะพระองค์หนึ่งพระองค์ใดใน ๖ พระองค์นี้ แลมูลเหตุ ไม่น่าเชื่อว่าเกี่ยวแก่นายร่วง นายคงเครา อะไรอย่างใดเพื่อในหนังสือ พงชาวดารเหนือซึ่งคนภายหลังอธิบาย เมื่อยังอ่านอักษรจากศิลาไม่ออก เพราะฉะนั้นเมื่อพิมพ์ หนังสือนี้ จึงให้เรียกว่าไตรภูมิพระร่วงจะได้เป็นคู่กับหนังสือสุภาสิตพระร่วง ซึ่งคนภายหลังได้แต่งเป็น สำนวนใหม่เสียแล้ว”

(วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑, ๒๕๕๖, น.๗๒)

ในการจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกจึงโปรดให้เรียกว่า “ไตรภูมิพระร่วง” คู่กับหนังสือสุภาสิตพระร่วง หนังสือไตรภูมิพระร่วงพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในเพื่อแจกในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ประสานศรีโสและพระองค์เจ้าประไพศรีสอาด ต้นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณได้มาจากเมืองเพชรบุรี เป็น หนังสือ ๑๐ ผูก มีข้อความตอนท้ายว่า พระมหาช่วย วัดปากน้ำ ชื่อวัดกลาง จารขึ้นในรัชกาลพระเจ้ากรุง ธนบุรี เมื่อเดือน ๔ ปีกอ สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๑๔๐ ต้นฉบับเขียนเป็นอักษรขอม ส่วนฉบับที่กองวรรณคดีและ ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือชีววรรณกรรมสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นการ ตรวจสอบชำระจากฉบับใบลาน ๒ ฉบับ คือฉบับพระมหาช่วย วัดปากน้ำ จารเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ และฉบับพระ มหาจันทร์ จารเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ มีอย่างละ ๑๐ ผูก ผูกละ ๒๔ ลาน ฉบับพิเศษ ๑ ผูก ๒๔ ลาน

ในบานแผนกหรือค่านำของหนังสือกล่าวว่า เนื้อความของวรรณคดีเรื่องนี้รวบรวมมาจากคัมภีร์ทาง พุทธศาสนาหลายฉบับทั้งอรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา ฉบับละเล็กละน้อยมาผสมกัน เหตุที่พญาสิทธิโอรสของ พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ได้ก็เพราะทรงมีความรู้ในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดีและเคยทรงศึกษาเล่าเรียนจากอาจารย์ หลายสำนัก

ผู้แต่ง

ผู้แต่งไตรภูมิิกถา คือ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ลีไทย พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๖ แห่งราชวงศ์พระร่วง เป็นพระราชโอรสของพระยาเลอไทย มีพระนามเมื่อราชาภิเษกว่า “พระเจ้าศรีสุริยวงศรามมหาธรรมราชาธิราช” พระองค์ทรงเป็นนักปราชญ์ นักปกครอง ทรงเชี่ยวชาญพระพุทธรศาสนา มีพระปรีชารอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่างๆ ตลอดจนเรื่องโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ และดาราศาสตร์ ทรงอุปถัมภ์การศึกษาพระพุทธรศาสนา ส่งเสริมให้พระสงฆ์ศึกษาพระธรรมวินัย และให้พวกพราหมณ์ศึกษาศิลปศาสตร์ต่างๆ ทรงส่งราชบุรุษไปรับพระบรมธาตุจากลังกา แล้วทรงสร้างมหาเจดีย์ไว้บรรจุพระบรมธาตุที่เมืองนครชุม ทรงสร้างปราสาทราชมนเทียร โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลอง และทำถนนเพื่อเป็นพระราชกุศลสนองพระคุณพระราชบิดา เรียกว่า “ถนนพระร่วง” โปรดเกล้าฯ ให้สร้างศิลาจารึกหลายหลักทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาขอม อีกทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระมหาสามีสั่งฆราวาสจากเมืองนครศรีธรรมราชมาที่สุโขทัยด้วย และที่สำคัญคือ พระมหาธรรมราชาลีไทย เป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกที่ได้ทรงบรรพชาและทรงผนวชในพระพุทธรศาสนา

สมัยที่แต่ง

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ลีไทยทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิิกถา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘ ในขณะที่ทรงเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๖ ปี ทั้งนี้ ดร.ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่า ปีที่ทรงพระราชนิพนธ์น่าจะตรงกับ พ.ศ. ๑๘๘๘ ส่วนวันที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้นปรากฏในหลักฐานต่างๆ ไม่ตรงกัน ในบานแพนกของไตรภูมิิกถาของกรมศิลปากร กล่าวว่า “ปีระกา ศักราชได้ ๒๓ ได้ในเดือน ๔ เพ็งวันพฤหัสบดี มฤคเคียรนักษัตร” (อ้างถึงในวรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑, ๒๕๕๖, น. ๗๖)

ส่วนไตรภูมิิกถาฉบับที่ราชบัณฑิตสถานตรวจสอบและชำระเนื้อความใหม่กล่าวไว้ในอวสานพจน์ว่า “ปีระกา ศักราชได้ ๒๓ ได้ในเดือน ๑ เพ็งวันพฤหัสบดี มฤคเคียรนักษัตร” นั้น ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่าน่าจะเป็นเดือน ๑ (เดือนอ้าย) เพราะวันเพ็ญเดือนอ้าย พ.ศ. ๑๘๘๘ ตรงกับวันพฤหัสบดี แต่วันเพ็ญเดือน ๔ และเดือน ๑๐ ไม่ตรงกับวันพฤหัสบดี เหตุที่ตัวเลขไม่ตรงกันน่าจะเป็นการคัดลอกผิดพลาด จากเดือน ๑ เป็นเดือน ๑๐ เพราะมีรอยเปื้อนเป็นจุดหลังเลขหนึ่ง และต่อมาอาจได้ยินคำว่าเดือน ๑๐ เป็นเดือน ๔ ไปก็ได้ ส่วน “ศักราชได้ ๒๓” นั้นยังไม่มีผู้ใดทราบว่าเป็นศักราชอะไรแน่

รูปแบบการแต่ง

ร้อยแก้ว

เนื้อหา

คำว่า ไตรภูมิ แปลว่า ภูมิ ๓ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ซึ่งเป็นภูมิหรือที่อยู่ที่มีมนุษย์สัตว์ และเทวดาทั้งหลายเกิดวนเวียน ผู้นิพนธ์มีพระราชประสงค์จะชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ สัตว์ เทวดาและสรรพสิ่งที่อยู่ใน

ภูมิดังกล่าวมีความไม่เที่ยงแท้แน่นอน และทรงมุ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา

ไตรภูมิภูมิกถานี้เริ่มต้นด้วยคาถานมัสการเป็นภาษาบาลี มีบานแพนงประกอบด้วยคำนำบอกชื่อผู้แต่ง วันเดือนปีที่แต่ง วัตถุประสงค์และหนังสืออ้างอิง ซึ่งแสดงที่มาของข้อมูลที่น่ามาสร้างสรรค์เนื้อหาว่า นำมาจาก คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์พิเศษต่างๆ จำนวน ๓๐ คัมภีร์ รวมทั้งแสดง จุดมุ่งหมายของการแต่งว่า เพื่อรวบรวมพระอภิธรรมให้มีขึ้น เพื่อเทศนาโปรดพระมารดาและเพื่อเผยแผ่พระ อภิธรรมให้เจริญรุ่งเรืองสู่ปวงชน จุดมุ่งหมายของการแต่งดังกล่าว ปรากฏความในคาถานมัสการภาษาบาลี และบานแพนงภาษาไทยว่า

“แลเจ้าพระญาเลไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองสังขนาถยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้ไตรภูมิ(ก)ถามุน
ใส่เพื่อใด ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรม แลจะใคร่เทศนาแก่พระมาดาท่าน อนึ่งจะใคร่จำเริญพระธรรม
โสด” (อ้างถึงในวรรณคดีแห่งชาติเล่ม ๑, ๒๕๕๖, น. ๗๙)

ในตอนท้ายของบานแพนงแสดงให้เห็นอันประสงค์ของการได้ฟังไตรภูมิภูมิกถาว่า หากได้สดับตรับฟังไตร ภูมิภูมิกถาอยู่เสมอ จะได้ไปเกิดในแดนสวรรค์แลพบพระศรีอาริยมุตไตรัย ต่อจากนั้นเป็นเนื้อหา ประกอบด้วย ส่วนที่เป็นอรรถภาพจน์ ส่วนเนื้อหาที่แบ่งออกเป็น ๑๑ กัณฑ์หรือตอน และส่วนท้ายคืออวสานพจน์ เนื้อหา แต่ละส่วนมีดังนี้

กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ แบ่งออกเป็นภูมีย่อยๆ รวมเป็น ๓๑ ภูมิ ดังนี้

กามภูมิ เป็นแดนที่เกี่ยวข้องเกี่ยวด้วยความรัก โลก โกรธ หลง แบ่งออกเป็น ๑๑ ภูมิ ได้แก่ ทุกคติภูมิหรืออบายภูมิ ๔ คือ นรกภูมิ ดิรัจฉานภูมิ เปรตภูมิ อสุรกายภูมิ และสุคติภูมิ ๗ คือ มนุสสภูมิ และ สวรรค์อีก ๖ ชั้นที่เรียกว่า ฉกามาพจร คือ จาตุมหาราชิกาภูมิ ดาวดึงสภูมิ ดุสิตภูมิ ยามภูมิ นิมมานนรติภูมิ และปรนิมมิตวสวัตติภูมิ สัตว์โลกที่เกิดในภูมินี้เป็นผู้ให้ทาน มีความสุจริตและรักษาศีล

รูปภูมิ เป็นแดนพรหมที่มีรูป เรียกว่า พรหมโสฬส มี ๑๖ ชั้น แบ่งเป็นผู้สำเร็จรูปฌาน ๔ ซึ่งผู้ที่ได้ไป เกิดเป็นพรหมนั้นมักเป็นพราหมณ์และฤๅษี พรหมทั้ง ๑๖ ชั้น ได้แก่ พรหมปาริฉชชะ พรหมบุโรหิต มหาพรหม เป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จปฐมฌาน ปรีตตภา อัมปมาณาภา อาภัสสรา เป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จทุติยฌาน ปรีตสุภา อัมปมาณสุภา สุภกัณหา เป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จตติยฌาน เวทปปลาและอสัญญี เป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จจตุตถฌาน ส่วนพรหมโลก ๕ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑๒-๑๖ อันได้แก่ อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสี อกนิภูฏ มีชื่อเรียกรวมกันว่า ปัญจสุทธาวาส คือพระอนาคามี หรือกล่าวได้ว่าผู้ได้ไปเกิดในพรหมโลก ๕ ชั้นนี้จะมีต้องกลับคือมาเกิดใน เมืองมนุษย์อีกเลย และจะเข้าสู่นิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น

ส่วนอรุภูมิ เป็นแดนพรหมที่ไม่มีรูป มี ๔ ชั้น เรียกว่าปัญจฌานภูมิ ได้แก่ อากาसानัญญาตนะ วิญญานัญญาตนะ อาภิญญัญญาตนะ และเนวสัญญานาสัญญาตนะ

ไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงลักษณะการเกิดหรือปฏิสนธิของมนุษย์ สัตว์ และเทวดา และบรรยายลักษณะของแต่ละภูมิอย่างละเอียด เริ่มด้วยนรกภูมิ บรรยายภาพที่น่ากลัวของนรกแต่ละขุม กล่าวถึงเหตุของการตกนรกแต่ละขุมและความทุกข์ทรมานที่สัตว์นรกต้องได้รับ ในไตรจณานภูมิ กล่าวถึงการเกิดและลักษณะของสัตว์ชนิดต่างๆ สัตว์ที่กล่าวถึงอย่างละเอียด ได้แก่ ราชสีห์ ๔ ชนิด ช้างแก้ว ๑๐ จำพวก ปลาใหญ่ ๗ ตัว ครุฑ นาค และหงส์ ในเรื่องเปรตภูมิ บรรยายรายละเอียดของลักษณะเปรตแต่ละจำพวกและในส่วนที่ว่าด้วยอสุรกายภูมิ บรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองของอสูรใหญ่ ๔ เมือง ส่วนในเรื่องของมนุษย์ภูมิ บรรยายการปฏิสนธิและการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์จนถึงเวลาคลอด บรรยายลักษณะของทวีปทั้ง ๔ คือ อุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีป บพวิเทหทวีป และชมพูทวีปโดยละเอียด กล่าวถึงจักรพรรดิราช และบุคคลสำคัญบางคน ได้แก่ โชติกเศรษฐี พญาพิมพิสารและพญาอชาตศัตรู ในส่วนที่ว่าด้วยฉกามาพจรภูมิ ได้แก่ สวรรค์ ๖ ชั้น บรรยายลักษณะของสวรรค์แต่ละชั้นให้เห็นความยิ่งใหญ่งดงามน่ารื่นรมย์ ในส่วนที่กล่าวถึงรูปภูมิ ซึ่งเป็นที่อยู่ของพรหมที่มีรูป ๑๖ ชั้น และอรุณภูมิ ที่อยู่ของพรหมที่ไม่มีรูป ๔ ชั้น ก็บรรยายลักษณะของพรหมอย่างละเอียด ในตอนท้ายของหนังสือผู้นิพนธ์ทรงชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ สัตว์และเทวดาทั้งหลายตลอดจนสรรพสิ่งในภูมิทั้ง ๓ แม้กระทั่งภูเขามากมาย พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาว ตลอดจนป่าหิมพานต์ ในที่สุดก็ต้องเสื่อมสลายไปทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้เลย กล่าวถึงการเกิดไฟประลัยกัลป์ และกำเนิดโลกและสรรพสิ่งขึ้นใหม่หลังจากเกิดไฟประลัยกัลป์ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์

ในด้านถ้อยคำภาษา มีถ้อยคำสำนวนโบราณอยู่หลายตอน บางคำปัจจุบันไม่ใช้ในภาษาไทยกลาง แต่ยังใช้อยู่ในภาษาไทยถิ่น เช่น เหิงแปลว่านาน เถิงแปลว่าถึง เหยิมว่าแปลว่าเหตุว่า เพื่อแปลว่าเพราะ ดิงแปลว่าเคลื่อนไหว กินหวานแปลว่ากินอร่อย ข้าวเพราแปลว่าอาหารมื่อเย็น หั้นแปลว่านั้น วันศีลน้อยหมายถึงวันขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ วันศีลใหญ่หมายถึงวันขึ้นหรือแรม ๑๕ ค่ำ การใช้คำว่า เข้า (ข้าว) แปลว่า ปี แสดงให้เห็นลักษณะสังคมไทยที่เป็นสังคมที่ปลูกข้าวเป็นอาหารหลักมาแต่โบราณ และเดิมปลูกปีละครั้ง จึงนับคำว่า “ข้าว” มีความหมายว่า “ปี” นอกจากนี้มีการใช้กลุ่มคำคล้องจอง ๔ พยางค์ เช่น ตาพู่พูนวก กระจอกงอกเง้อย เจ็บท้องต้องไส้ ไข้เจ็บเหน็บเหน้อย ถูกเถิงเพิงใจ พุกเมาะเบาะแพร บำเรอเชอภักดี เพื่อหาอายุย้อยราบเกลี้ยงเพียงงาม

ไตรภูมิพระร่วงนับเป็นวรรณคดีที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเรื่องหนึ่ง เนื้อหาสะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาที่เผยแพร่ในสังคมไทยตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดในเรื่องเกี่ยวกับโลกและจักรวาล แนวคิดเรื่องไตรลักษณ์ หรือลักษณะสามัญของโลก ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา และแนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองที่ดี แนวคิดเรื่องต่างๆ ดังกล่าว นอกจากปรากฏในไตรภูมิพระร่วงแล้ว ยังปรากฏในวรรณกรรมอื่นอีกหลายเรื่อง ดังจะเห็นได้จากการเอ่ยถึงชมพูทวีป ป่าหิมพานต์ ครุฑ นาค เขาพระสุเมรุ จตุโลกบาล ดาวดึงส์ ดุสิต โภชยนต์ ช้างเอราวัณ เปรต อสุรกาย ไฟประลัยกัลป์ ฯลฯ และปรากฏในภาพวาดที่เป็นจิตรกรรมฝาผนังในวัดต่างๆ เป็นจำนวนมาก วรรณกรรมและจิตรกรรมดังกล่าวอาจไม่ได้อิทธิพลจากหนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วงโดยตรง แต่การศึกษาหนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วงก็จะช่วยให้มีความเข้าใจในความคิดความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมและจิตรกรรมดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (๒๕๓๙). **วรรณกรรมสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑. (๒๕๕๖). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

วรรณคดีเอกของไทย